

Van oermens tot sovjetburger

Marc Jansen

In het Ruslandbulletin van febr./maart 1982 verscheen een artikel over geschiedenisonderwijs in de Sovjet-Unie. De inhoud hiervan en de vertaling van een hoofdstuk uit een Russisch schoolboek over de Opstand, de enige episode uit de Nederlandse geschiedenis die in Rusland speciale aandacht krijgt, leken ons interessant genoeg om de tekst nog een keer in Kleio af te drukken.

De auteur is verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

Geschiedenis is in het sovjetonderwijs een belangrijk vak. Van de vierde tot en met de zevende klas van de tienjarige middenschool (een combinatie van de lagere en de middelbare school bij ons) krijgen de leerlingen twee uur, in de achtste en tiende klas drie uur en in de negende klas vier uur geschiedenis per week. In de vierde klas wordt op elementaire wijze de gehele 'sovjetgeschiedenis', d.w.z. de geschiedenis van alle gebieden die tot de huidige Sovjetunie behoren, van de oertijd tot heden behandeld; het lesmateriaal bestaat uit eenvoudige verhalen. In de twee volgende klassen krijgen de leerlingen algemene geschiedenis: in de vijfde klas de Oudheid en in de zesde klas de Middeleeuwen. Van de zevende tot en met de tiende klas omvat het lesprogramma de 'sovjetgeschiedenis' vanaf de oertijd en de algemene geschiedenis na de Middeleeuwen. In totaal wordt iets meer aandacht besteed aan vaderlandse dan aan algemene geschiedenis.

De leraar kan dit lesprogramma niet naar eigen inzicht invullen. Hij moet zich houden aan een strak schema, waarin alle lesuren precies vastliggen. Hij kan ook niet kiezen uit een divers aanbod van leerboeken: voor elke periode is één uniform leerboek voorgeschreven. Deze leerboeken volgen de officiële interpretatie van de geschiedenis op de voet en besteden geen aandacht aan onder historici bestaande controversen.

Het geschiedenisonderwijs is in de Sovjetunie gebaseerd op een combinatie van enkele grondslagen.

In de eerste plaats gaat het uit van het historische materialisme, met als voornaamste elementen: het wetmatig verloop van het historisch proces (zie het hierbij afgedrukte schema 'De hoofdstadia van de maatschappelijke ontwikkeling'); de determinerende rol in dit proces van de groei der produktiekrachten en van de klassenstrijd; en de betekenis van de volksmassa's alsmede ook van de persoon in de geschiedenis.

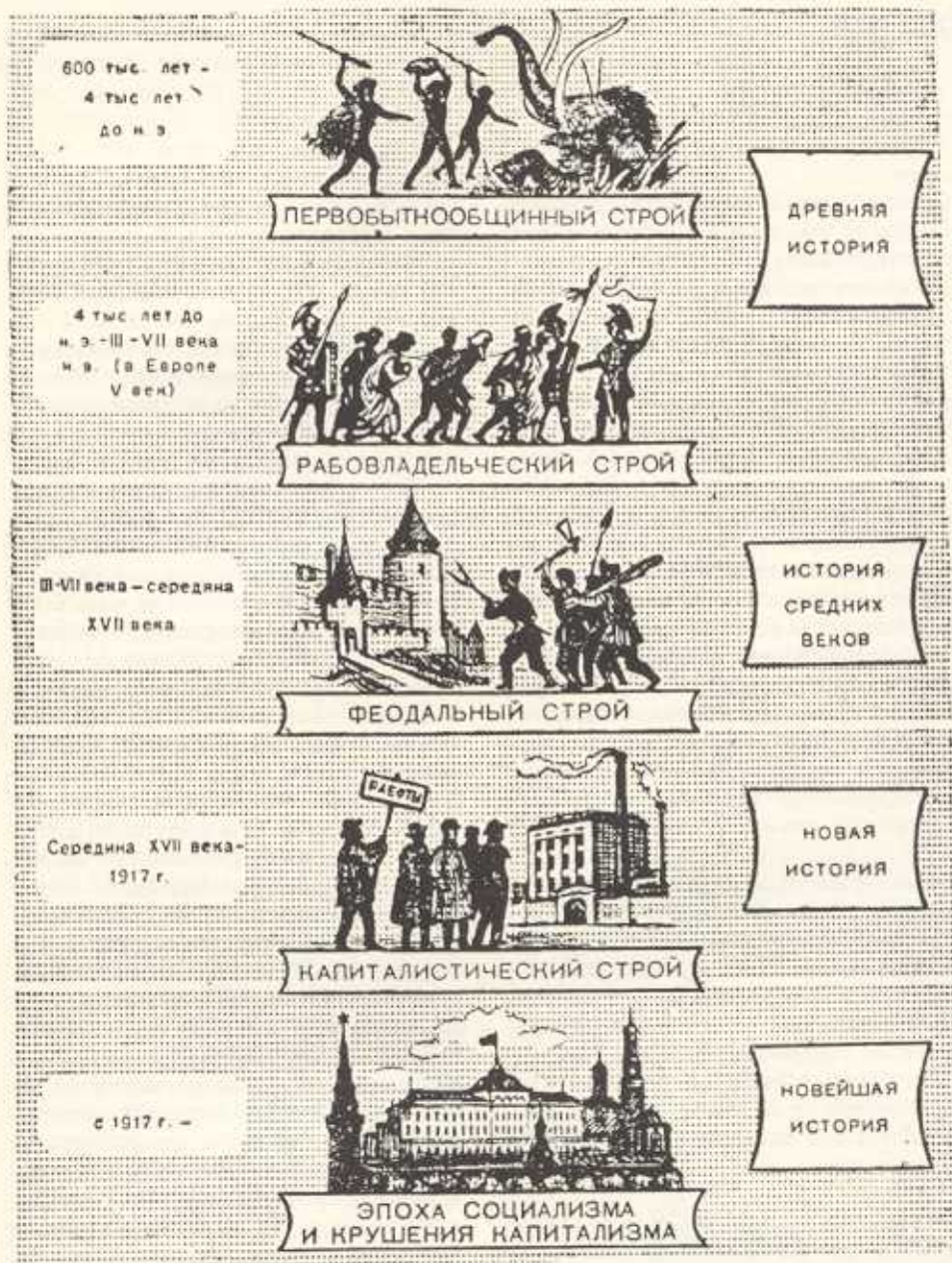
Ten tweede wordt er een sterk sovjetpatriottisme tot uitdrukking gebracht, dat soms moeilijk is te onderscheiden van Russisch nationalisme.

Tenslotte laat de studie van de geschiedenis zich in de Sovjetunie leiden door politieke doelmatigheid en hebben veranderingen in de politieke lijn veelal het herschrijven van de geschiedenis tot gevolg.

De leerboeken over de algemene geschiedenis leunen zwaar op het klassieke geschiedbeeld dat wij van onze eigen schooltijd kennen. Zij onderscheiden zich door een eigen periodisering aan de hand van het marxistische schema (oermaatschappij, slavenhoudersmaatschappij, feodale, kapitalistische en socialistische maatschappij). In de praktijk verschilt deze indeling echter weinig van onze indeling in oertijd, oudheid, middeleeuwen, nieuwe geschiedenis en nieuwste geschiedenis. Verder wordt er meer nadruk dan bij ons gelegd op marxistische zaken als produktieverhoudingen, klassenstrijd, revoluties (burgerlijke en socialistische), godsdienst als klassenideologie, de rol van de volksmassa's en op bepaalde bij ons soms vrij onbekende sociale bewegingen en hun representanten. Als voorbeeld volgt in aansluiting op dit artikel een vertaling van het hoofdstuk over de 'Nederlandse burgerlijke revolutie' (d.w.z. de Nederlandse Opstand van de zestiende eeuw) uit het leerboek voor de Middeleeuwen.

In de leerboeken over de 'sovjetgeschiedenis' spelen behalve het historische materialisme ook Russische nationalisme en politieke doelmatigheid een belangrijke rol. Dat nationalisme blijkt al direct bij de behandeling van het ontstaan van de Russische staat, een kwestie waarover in de historische literatuur een controverse bestaat tussen de 'noormannisten' en de 'anti-noormannisten'. Volgens de eersten is de stichting van de Russische staat het werk geweest van de Varjagen, d.w.z. noormannen, volgens de anderen van de Russen zelf. Hoewel deze controverse nog geenszins is uitgevochten stellen de sovjetleerboeken, in navolging van de officiële historiografie, zich absoluut op een anti-noormannistisch standpunt.

De aanzienlijke territoriale expansie van het Russische Rijk in de loop der eeuwen wordt eveneens vanuit een zeer 'Ruslandcentrisch' gezichtspunt beschreven. Om deze gebiedsuitbreidingen te rechtvaardigen maakt men gebruik van de zogenaamde 'theorie van het kleinste kwaad', die de 'progressieve rol' benadrukt van de opname in het Russische Rijk van bijvoorbeeld de Kaukasus of Centraal-Azië. De volkeren van deze gebieden waren volgens deze theorie beter uit onder de Russische tsaren dan zij onder andere machthebbers zouden zijn geweest. Op dezelfde manier geven de sovjetleerboeken een gunstige uitleg aan de Poolse delingen, althans wat het Russische aandeel betreft: er werden

De hoofdstadia van de maatschappelijke ontwikkeling.

- 600 duizend jaar - 4 duizend jaar voor onze jaartelling: Oermaatschappijsysteem
- 4 duizend jaar voor onze jaartelling - 3de à 7de eeuw van onze jaartelling (in Europa 5de eeuw): Slavenhouderssysteem (de eerste twee systemen samen: Oude Geschiedenis)
- 3de à 7de eeuw - midden 17de eeuw: Feodale systeem (Middeleeuwen)
- midden 17de eeuw - 1917: Kapitalistische systeem (Nieuwe Geschiedenis)
- vanaf 1917: Tijdperk van het socialisme en van de ineenstorting van het kapitalisme (Nieuwste Geschiedenis)

Op het bord op het tweede plaatje van onder staat: 'Werk'. Het onderste plaatje stelt het Kremlin in Moskou voor.

Uit het leerboek voor de Nieuwe Geschiedenis, deel I (1640-1870), bestemd voor de achtste klas.

geen oorspronkelijk Poolse gebieden, maar westelijke delen van de Oekraïne en Wit-Rusland bij het Russische Rijk gevoegd en dit leidde tot een verbetering van de positie van de boeren in deze gebieden. Daarom was dit een 'progressieve historische daad'.

Volgens het leerplan voor geschiedenis (1977) moeten de leerlingen bekend worden gemaakt met voorbeelden van 'onbaatzuchtige vervulling van de militaire plicht bij de verdediging van het socialistische vaderland'. Zeer veel aandacht besteden de sovjetleerboeken dan ook aan de 'Grote Vaderlandse Oorlog', d.w.z. de Tweede Wereldoorlog. Maar ook militairen uit de periode voor de revolutie krijgen veel ruimte, zoals de 'Vaderlandse Oor-

log', d.w.z. de strijd tegen Napoleon. Dit gebeurt (in het leerboek voor de achtste klas) op de volgende verheerlijkende wijze:

'Het Russische leger was sterk door zijn strijd lust en zijn grote patriottische enthousiasme. Het streed voor zijn geboorteland, voor de onafhankelijkheid van zijn vaderland. De soldaten stonden bekend om hun dapperheid, hun onbevreesde stoutmoedigheid en standvastigheid. Met bijzondere kracht liet zich in deze oorlog de heldhaftigheid van het leger blijken.'

De Oktoberrevolutie van 1917 is in het geschiedenisonderwijs in de Sovjetunie een belangrijke mijlpaal, die de overgang

van het rijk van de duisternis naar het rijk van het licht markeert. Een al wat oudere druk van het leerboek voor de vierde klas zegt:

'Hoe de mensen vroeger leefden weten wij niet alleen uit opgravingen. Dit is een krant van honderd jaar geleden, met het volgende bericht:

"Te koop aangeboden een boer van 35 jaar met vrouw en drie kinderen"; "Te koop aangeboden twee koetsiers, drie paarden en een koppel jachthonden." In die tijd waren de boeren het bezit van hun heer en werkten voor hem. De eigenaars verhandelden mensen als arbeidskracht. En dit is een vlugschrift, een oproep aan de arbeiders. Het werd vijftig jaar geleden in het geheim gedrukt. In die tijd

waren de arbeiders en de boeren in ons land in de macht van de tsaar en andere onderdrukkers. "Weg met de tsaar, vrijheid voor het volk", kun je in zulke vlogschriften lezen. De bolsjewistische partij zette de werkers aan tot strijd tegen de onderdrukkers.

En dit is een proclamatie, geschreven met heel kleine letters. Zij werd geschreven door Vladimir Iljitsj Lenin, op 26 oktober 1917. Op die dag verbrijzelden de werkers onder leiding van de communistische partij het juk van hun onderdrukkers.

Op het vlugschrift is de beslissing geschreven die werd genomen door het zegevierende volk: "Er moet een regering van arbeiders en boeren worden gevormd om het land te regeren."

In dit geschiedenisboek leer je hoe de volkeren in ons land vroeger leefden, werkten en tegen hun vijanden vochten, hoe zij een vrij en gelukkig leven hebben bereikt en hoe zij strijden voor de toekomst.'

In deze passage wordt ten onrechte de indruk gewekt alsof de lijfeigenschap in Rusland bestond tot in oktober 1917 het volk onder leiding van de bolsjewieken de macht overnam en vrijheid en geluk zegevierden.

In werkelijkheid werd de lijfeigenschap afgeschafte in 1861, was de strijd tegen het tsaristische regime geenszins het monopolie van de bolsjewieken, was de Oktoberrevolutie slechts een (zij het niet onbelangrijke) episode in een veel langduriger revolutionair proces, en is de opvatting dat sedertdien in de Sovjetunie vrijheid en geluk heersen beslist niet algemeen aanvaard. Maar het is ook niet de eerste taak van het geschiedenisonderwijs in de Sovjetunie een waarheidsgetrouw beeld van het verleden te geven.

De geschiedvervalsing treedt het duidelijkst aan het licht bij de behandeling van de sovjetperiode. Zeer belangrijke gebeurtenissen, episoden en verschijnselen worden dan ofwel totaal verzwegen ofwel verdraaid weergegeven. Niets verneemt de sovjetleerling uit zijn geschiedenisboeken over de gruwelen van de collectivisatie, van de Goelag of van de deportatie tijdens de Tweede Wereldoorlog van hele volken. Andere revolutionaire partijen als de socialistisch-revolutionairen en de bolsjewieken waren volgens de sovjetleerboeken slechts 'agenten van de bourgeoisie'. Dat in 1917-1918 de grote meerderheid van de Russische boeren achter de socialistisch-revolutionairen stond, wordt niet vermeld. Maar ook de meeste oude bolsjewieken komen er slecht af, zodat het er uit ziet alsof Lenin zich voornamelijk met verraders omgeven had. Als ze al worden

genoemd is het in negatieve zin. Dat geldt in het bijzonder voor Trotski. De eminente rol die deze tijdens de Oktoberrevolutie en de burgeroorlog heeft gespeeld wordt verzwegen; integendeel wordt de indruk gewekt dat hij slechts zou hebben tegengewerkt. Dit krijgen de leerlingen van de negende klas over hem te lezen:

'Sedert zijn toetreding tot de bolsjewistische partij in augustus 1917 ondernam Trotski herhaaldelijk verbitterde aanvallen op de politiek van de partij. Aan de vooravond van Oktober keerde hij zich in feite tegen de gewapende opstand. Tijdens de onderhandelingen van Brest-Litovsk, toen het lot van het sovjetbewind afhing van het sluiten van een vrede, voerde Trotski een verbeterde strijd tegen Lenin en pleegde hij openlijk verraad door te weigeren de vredesovereenkomst te ondertekenen toen de Duitsers een ultimatum stelden.

Eind 1920-begin 1921, toen zich de zeer moeilijke overgang voltrok van oorlog naar vrede, drong Trotski de partij een onnodige discussie op over de vakbonden en voerde hij een scherpe fractiestrijd tegen de partij.

In de herfst van 1923, toen het land economische moeilijkheden doormaakte en Lenin ernstig ziek was, viel Trotski opnieuw de politiek van de partij aan en drong haar de zoveelste discussie op. In de herfst van 1924 publiceerde Trotski een lasterlijk boek, waarin hij de geschiedenis van de Oktoberrevolutie en de rol van de grote Lenin en van de Communistische Partij in een vervalst licht weergaf. Aan de basis van zijn strijd tegen de partijpolitiek lag de ontkenning van de mogelijkheid het socialisme op te bouwen in één land.'

Trotski heeft de vijandrol die hem onder Stalin is toebedeeld dus tot op heden behouden. De rol van Stalin zelf is echter veranderd. Na zijn verheerlijking tijdens zijn leven en zijn verguizing onder Chroesjtsjov wordt hij thans nauwelijks meer genoemd, in positieve noch in negatieve zin. Evenmin als over de stalinistische terreur krijgt de sovjetscholar ook vrijwel niets te horen over de destalinisatie. In de leerboeken wordt van het twintigste partijcongres van 1956 slechts gezegd dat het de 'persoonscultus' van Stalin veroordeelde en de leninistische normen van collectief leiderschap benadrukte. Chroesjtsjov wordt in het geheel niet genoemd, net zo min als zijn befaamde 'geheime rede' op het twintigste partijcongres, waarin hij scherpe kritiek op Stalin uitoefende.

Door de verzwijging van dit alles wordt de sovjetgeschiedenis in hoge mate gedeper-

sonaliseerd. Over blijven in hoofdzaak een sterk gemythologiseerde Lenin en de anonieme 'partij' met haar 'leidende organen'.

Bij de behandeling van de voorgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog stellen de sovjetgeschiedenisboeken het voor alsof 'het kapitalistische kamp' een imperialistische oorlog voorbereidde tegen de Sovjetunie, waarin Duitsland voor Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten het vuile werk moest opknappen. Daarbij wordt vanzelfsprekend gewezen op het verdrag van München. De sovjetunie zou op die manier geen andere mogelijkheid zijn opengelaten dan een nietaanvalsverdrag te sluiten toen dit door Duitsland werd aangeboden. 'Door het ondertekenen van een nietaanvalsverdrag met Duitsland heeft de sovjetregering de plannen verijdeld van de rechtse kringen der imperialistische mogendheden, die er naar streefden een coalitie te vormen tegen de Sovjetunie', zegt het leerboek voor de tiende klas.

Dat de sovjetregering in de voorafgaande periode ook onderhandelingen met de westerse mogendheden had gevoerd voor de vorming van een coalitie tegen Hitler, verneemt de leerling niet. En ook niet dat aan het nietaanvalsverdrag een geheime clausule was toegevoegd waarin de beide partijen elkaar uitbreiding van de machtsfeer toestonden, ten koste van andere staten zoals Polen. En evenmin dat de Sovjetunie tussen 1939 en 1941 een zeer vriendschappelijke houding tegenover Hitler-Duitsland innam, zozeer zelfs dat het Duitse leger op 22 juni 1941 een vrijwel onvoorbereide Sovjetunie binnenviel.

Na het sluiten in augustus 1939 van het Molotov-Ribbentrop-pact verdeelden Duitsland en de Sovjetunie Polen overeenkomstig de genoemde geheime clausule. Op 17 september vielen sovjettroepen Polen zonder oorlogsverklaring binnen. Het leerboek van de tiende klas beschrijft deze daad van onverholven agressie als volgt. Het wijst er eerst op dat Duitsland Polen de oorlog verklaarde:

'Het fascistische leger rukte tot diep in Polen op. Het gevaar ontstond dat de westelijke gebieden van de Oekraïne en Wit-Rusland, waarvan de volken zich lange tijd onder de macht van het Polen der bourgeois en grootgrondbezitters hadden bevonden, door het fascistische Duitsland zouden worden veroverd en onderworpen. Daarom gaf de sovjetregering op 17 september het Rode Leger opdracht de grens te overschrijden, om het leven en het bezit van de broedervolken der westelijke gebieden van de Oekraïne en Wit-Rusland

onder zijn bescherming te nemen en de westelijke grenzen te versterken. De bevrijdingsmars van de sovjetlegers begon. De bewoners van de steden en de dorpen verwelkomden de strijders van het Rode Leger met grote vreugde en kwamen hen tegemoet met rode vlaggen en boeketten bloemen.'

De bewoners van deze gebieden werden volgens het leerboek niet alleen gered van het gevaar van een fascistische bezetting, maar ook bevrijd van nationale en sociale onderdrukking. Er werden verkiezingen georganiseerd voor volksvergaderingen, die zich vervolgens richtten tot de Opperste Sovjet van de USSR met het verzoek in de USSR te worden opgenomen. De Opperste Sovjet willigde dit verzoek in

november 1939 in:

'Als gevolg hiervan traden rond de dertien miljoen Oekraïeners en Wit-Russen toe tot de broederlijke familie van de volken van de USSR. De innigste wens van de werkers der westelijke gebieden van de Oekraïne en Wit-Rusland om herenigd te worden, was verwezenlijkt.'

Op deze manier wordt verzwegen dat de Sovjetunie gewoon met militair geweld bezitnam van die tot de onafhankelijke staat Polen behorende gebieden die haar in het pact met Hitler-Duitsland als machtsfeer waren toegewezen. Soortgelijks gebeurde in de Baltische landen. De sovjetleerboeken vermelden dat de 'burgerlijke en pro-fascistische' regeringen

van deze landen werden vervangen door 'progressieve' krachten, die zich in juli 1940 tot de Opperste Sovjet van de USSR richtten 'met het verzoek hun staten in de USSR op te nemen'. De dwang en het geweld die om dit te bewerkstelligen werden uitgeoefend door de Sovjetunie, blijven ongenoemd, evenals de deportatie van grote groepen van de bevolking die hierna plaatsvond.

Om te besluiten: de Russische interventie in Afghanistan is nog niet tot de leerboeken waarvan het geschiedenisonderwijs in de Sovjetunie gebruik maakt doorgedrongen. Maar het zal na het voorafgaande voor de lezer geen moeilijke opgave zijn zelf te bedenken wat de sovjetleerling daarover voorgeschoteld zal krijgen.

Kaart 13. De burgerlijke revolutie in de Nederlanden

- De provinciën die zich in 1579 vrijmaakten van de Spaanse heerschappij (de republiek Holland)
- De provinciën die onder de macht van Spanje bleven

----- Границы Нидерландов накануне революции (испанские владения к 1566 г.)

- De grenzen van de Nederlanden voor de revolutie (Spaanse bezittingen tot 1566)

o район народного восстания 1566 г.

- = het gebied van de volksopstand van 1566

/// район действия партизан (лесных и морских гёзов)

- = gebieden waar partizanen (boswatergeuzen) actief waren

✎ восстания в городах

- = opstanden in steden

→ Поход войск герцога Альбы

- De veldtocht van de troepen van hertog Alva

o Осада нидерландских городов испанцами

- Nederlandse steden die werden belegerd door de Spanjaarden

o Церковные земли

- Kerkelijke gronden